

Vastavirtaan loppuheiton väistymistä Kanervalalla kirjasuomen kehityksessä

Mitallisessa runoudessa on äänteellisiä erityispiirteitä, jotka poikkeavat kirjoitetun yleiskielen kielen normeista. Monet poikkeamiset ovat kehittyneet runomitan vaatimusten vuoksi ja osa on muusta kielenkäytöstä kadonneita piirteitä. 1800-luvulla kehittyneen suomalaisen taiderrunouden kielen tyypillisiä äänteellisiä erityispiirteitä ovat mm. *d:ttömien* muotojen käyttö (*syömme*in), jälkitavujen vokaalienvälisen *h:n* säilyminen (*muille maille vierahille*) ja runsas loppuheitto, sanojen lyhyiden loppuvokaalien jääminen pois (*Se aik' ol' ajoist' ankarin*). (Nieminen 1913: 5, 19–36.)

Loppuheitto oli Aleksis Kiven runouden kritisoiduimpia piirteitä jo ensimmäisistä hänen vuonna 1860 julkaisemistaan runoista ja vuonna 1866 ilmestyneestä *Kanervalan*-runokokoelmasta alkaen. Kiven runojen tältä osin saama vastaanotto ei voi kuitenkaan ymmärtää, ellei sitä aseteta kronologiseen yhteyteensä. Tarkastelenkin siksi aluksi loppuheiton vastustuksen ja väistymisen pitkää historiaa. Näin tarkasteltuna juuri loppuheitto tuo selvimmin esille, kuinka etäällä Kivi oli oman aikakautensa kielellisistä uudistuspyrkimyksistä ja kuinka kiinteästi Kiven kieli liittyy vanhan kirjasuomen traditioon. Lopuksi yritän myös hahmotella, miten loppuheittoa käytettiin Kiveä myöhemmässä 1800–1900-lukujen taitteen runoudessa ja voiko tässä nähdä Kiven vaikutusta.

Loppuheitto vanhassa kirjasuomessa

Kun suomen kirjakieli alkoi 1500-luvulla kehittyä Varsinais-Suomesta käsin ja ennen kaikkea lounaismurteiden pohjalta, kirjakieleen omaksuttiin monia lounaismurteiden piirteitä. Leimallisimpia näistä oli juuri vokaalien loppuheitto eli sananloppuisten vokaalien kato.

Lounaismurteissa loppuheitto on tapahtunut niissä kaksitavuisissa nomineissa, joiden ensitavu oli ollut pitkä, sekä kaikissa kolme- ja useampitavuisissa sanoissa (esim. *laulu* > *laul*, *rynnisti* > *rynnist*, mutta esimerkiksi lyhyellä tavulla alkava *meri* on säilynyt lyhentymättä; ks. esim. Rapola 1969: 107–108). Turussa ja sen lähiympäristössä, joka Hämeen härkätien kautta oli jatkuvasti kosketuksissa sisämaahan, loppuvokaalit olivat paremmin säilyneitä. Kirjasuomen kehitykselle muodostui keskeiseksi juuri Turun murre, johon omaksuttiin piirteitä sekä lounais- että hämäläismurteista. Kirjasuomen loppuheitosta tulikin murteita vaihtelevampaa, koska Agricolan kielessä heijastuvat myös aiempi traditio ja muut murteet, joissa loppuheitto on morfologisehtoista eli muotoryhmittäistä, ei säännöllisesti tiettyjen äänteellisten ehtojen vallitessa toteutuvaa kuten lounaismurteissa. (Kirjasuomen murretaustasta ks. esim. Rapola 1945: 69–70, loppuheitosta Rapola 1933/1965: 322–324, Lehtikoinen & Kiuru 1998: 86–88.)

Agricolan kielessä monet muotoryhmät ovat loppuheittoisia joko kokonaan tai osittain. Loppuheiton yleisyydessä on kuitenkin suuria eroja (Nikkilä 1988). Sijoista tavallisimmin loppuheittoisia ovat inessiivi (esim. *hyyes turuas* 'hyvässä turvassa') ja elatiivi (*turhast sanast* 'turhasta sanasta'), s-loppuisista vartaloista myös partitiivi (*caickinaist hywuyt* 'kaikkinaista hyvyttä'), ajanilmauksista essiivi (*ycten peiuen* 'yhtenä päivänä') ja etenkin 3. infinitiivin muodoista abessiivi (*lackamat* 'lakkaamatta'). Harvemmin loppuheittoisia ovat adessiivi (*colmanel hetkel* 'kolmannella hetkellä') ja ablatiivi (*wäkeuild wiholisild* 'väkeviltä vihollisilta'), kaikkein harvimmin translatiivi (esim. *miks* 'miksi') ja nominatiivi (*perust* 'perusta', *Mestar* 'mestari'). Verbimuodoista loppuheittoisia ovat etenkin supistumaverbien imperfektin yksikön 3. persoona (*kelpas* 'kelpasi'), supistumaverbien konditionaalin yks. 3. p. (*ajjattelis ja tekis* 'ajattelisi ja tekisi'), monikon 1. p. (*me ylistem* 'me ylistämme') sekä monikon 2. persoona (*te näett ja cwlett* 'te näette ja kuulette'), osin myös mon. 2. persoonan imperatiivi (*techkette ~ techkett* 'tehkää'). Possessiivisuffikseista (lyhenne tarvittaessa px.) kaikkia tavataan loppuheittoisina (*minun welien* 'minun veljeni', *sinun eites* 'sinun äitisi', *henen nimens* 'hänen nimensä', *meiden Isen* 'meidän isämme', *teidän palckan* 'teidän palkkanne', *heiden waattens* 'heidän vaatteensa'). Agricola ei ollut kaikkiin käyttämiinsä muotoihin tyytyväinen, vaan muutteli näitä myöhemmissä teoksissaan, varsinkin *Rukouskirjassaan*, kumpaankin suuntaan (esim. *minun sielun* > *minun sieluni*, *suunsa* > *suuns*). (Agricolan loppuheitosta esim. Rapola 1929: 301 ja 1933/1965: 326, 331, 333 ja erit. 334; Nikkilä 1988; Lehikoinen & Kiuru 1998: 86–88.)

Piispa Eerik Sorolainen alkoi jo 1600-luvun alkupuolella karsia teoksistaan loppuheittoa (Rapola 1929: 301–302, 1933/1965: 324, 334–335). Loppuheiton saaman erityisen huomion osoituksena voitaneen pitää myös sitä, että juuri 1600-luvulla loppuheittoa alettiin merkitä erityisellä heittomerkillä. Varhaisimmat tiedot tällaisesta ovat Carolus Pictorukselta 1622 ja Hartikka Speitziltä 1643, mutta käytäntö yleistyi vasta Biblian ilmestymisen jälkeen, mm. Jakob Raumannuksen töissä, esim. vuoden 1651 *Confessio Fidei* -suomennoksessa (Kiuru 2006).

Vuonna 1642 työnsä päätökseen saanut toinen raamatunsuomennoskomitea asetti kielenkäyttönsä esikuvaksi sisämaan murteet. Loppuheittoa karsittiin siksi tuntuvasti ja useimmista taivutuspäätteistä tuli vokaaliloppuisia. Esim. essiivi, adessiivi ja abessiivi ovat enää harvoin loppuheittoisia, nominatiivi tuskin lainkaan ja ablatiivi ei koskaan. Myös useimmat monikon 1. ja 2. persoonan muodot ovat jo vokaaliloppuisia. (Rapola 1945: 39–41, vrt. Petander 1885: 187–188, 190–91, Rapola 1933/1965: 325–334, Puukko 1946: 155–156 ja Lehikoinen & Kiuru 1998: 88.)

1700-luvulla suomen kielen kirjallisen käytön piiriin alkoi tulla enemmän myös pohjalaisia, joille varhaisemman kirjakielen laaja loppuheittoisuus oli vierasta. Heidän töissään loppuheitto alkoi vähetä. Postuumisti vuonna 1733 julkaistussa kieliopissaan Ilmajoen kirkkoherra Bartholdus Vhael leimasi enimmäkseen loppuheittotapaukset turkulaisiksi tai muuten yksipuolisiksi murteellisuuksiksi. Pöytyän kirkkoherran Anders Lizeliuksen vuonna 1758 tarkistamassa raamatunsuomennoksessa loppuheittoa tavattiin enää muutamassa muotoryhmässä: yksikön 2. p:n

possessiivisuffiksissa (*jalcas* 'jalkasi'), supistumaverbien yks. 3. p. imperfektissä ja konditionaalissa (*wastais* 'vastasi', *tulis* 'tulisi') ja imperatiivin mon. 2. persoonassa (*cuulcat* 'kuulkaat[te]'). Tällä tavoin loppuheittoa Raamatun kieltä Aleksis Kivikin vielä luki (vrt. Sihvo 2002: 245), sillä 1800-luvun alkupuoliskon Raamatun painokset (ja vielä Kiven omistama, ortografialtaan uusittu vuoden 1853 Bibliakin) pohjautuivat vuoden 1758 suomennokseen. Maallinen proosa oli kuitenkin alkanut kehittyä jo 1700-luvun lopulla vielä loppuheitottomammaksi. Vuonna 1759 ilmestyneessä Samuel Forseenin suomentamassa *Ruotsin valtakunnan laissa* loppuheittoa tavattiin mainittujen supistumaverbien 3. p:n muotojen lisäksi lähinnä vain mon. 3. p:n possessiivisuffiksia. Juhana Frosteruksen vuonna 1791 ilmestyneessä *Hyödyllisessä huvituksessa luomisen töistä* konditionaalimuodotkin alkoivat olla vokaaliloppuisia, joillain kirjoittajilla myös yks. 2. p:n px:tkin. (Rapola 1929: 303–305, 1933/1965: 336–338, 1969: 63.)

Loppuheiton säilyminen vanhassa virsirunoudessa

Agricolan runomuotoisissa teksteissä loppuheittoa on runsaammin kuin proosassa (Ojansuu 1909: 88). Agricolan lähimmät seuraajat Hemminki Maskulainen ja Jaakko Finno olivat paitsi virsikirjojen tekijöitä, myös kieleltään paljon lounaismurteisempia (ks. esim. Savijärvi 1995), joten kummankin teoksissa on loppuheittoa Agricolaakin enemmän. Määrämittaisia runonsäkeitä seipittäessä loppuheittoiin muotoihin oli kätevää turvautua. Suomalaisesta runokielestä tuli näin alun alkaen proosaa loppuheittoa parempaa. Raamatun ja muun proosan kielessä tapahtuneesta kehityksestä huolimatta runokieli säilyi 1600-luvullakin laajasti loppuheittoa parempaan. Merkittävämmäksi poikkeukseksi jäi vuonna 1690 ilmestynyt pohjalaisen Matias Salamniuksen kalevalaisen kansanrunouden mitalla kirjoittamana lähes loppuheitoton runoelma *Ilo-Laulu Jesuxesta*.

1700-luvulle tultaessa virsikirjaa alettiin uusittaa. Piispa Gezeliusen lisäksi virsikirjaa tiedetään valmistelleen Turun koulun konrehtorin Eerik Cajanusen, mutta työssä on täytynyt olla mukana monia muitakin. Kokonaan uusittu *Uusi Suomenkielinen Virsi-Kirja* julkaistiin vuonna 1701. Juuri tämän, sittemmin vanhaksi virsikirjaksi nimetyn aineen vuoteen 1886 käytössä olleen teoksen voi katsoa kanonisoineen virsirunoudessa ja pitkään myös taiderunoudessa vallinneen runsaan loppuheittoaisuuden. Vanhan virsikirjan virsistä on löydettävissä jopa kokonaisia säkeistöjä, joista ei yksitavuisia muotoja lukuun ottamatta juuri löydy kokonaista sanaa (esim. *Kuin Aadam' meit kuoleman all' heitt' / Lankeemuksellans' tuimall' / Niin Jesus tott' meitt' ulos ott' / Sielt' jällens', kuolemans' voimall'*). (Väinölä 1995: 15; esimerkki on virren 222 säkeestä 3.)

Vanhan virsikirjan myötä loppusointuinen virsirunous jäi loppuheittoa suosivaksi, mikä näkyy selvästi merkittävimmistä 1700-luvun jälkipuoliskon virsikokoelmista (Rapola 1929: 304–305, 1933/1965: 338). Näitä ovat Abraham Achreniuksen *Zionin Juhla-Virret* vuodelta 1769 ja vuonna 1790 ilmestyneet Anders Achreniuksen *Halullisten Sjeluin Hengelliset Laulut* ja Elias Laguksen suomentamat *Sionin virret*. Viimeksi

mainittu, Aleksis Kiven äidille kuulunut kappale kuului kolmen vanhan virsikirjan laitoksen lisäksi Kiven isän kuolinpesästä 1866 huutokaupattuihin teoksiin (Kauppinen 1936: 75). Kiven suhde vanhaan loppuheittoiseen virsirunouteen alkoi siis jo hänen lapsuudestaan (Sihvo 2002: 245; Laitinen 2002: 99), sillä Kiven omistamiin teoksiin myös kuuluneesta Vanhan virsikirjan vuonna 1841 painetusta versiosta oli lähinnä vain uudenaikaistettu ortografiaa (Lauerma 2012: 20, 22, 26, 30, vrt. 43).

Porthanin ja hänen seuraajiensa loppuheiton kritiikki

Loppuheittoisuus ei rajoittunut ainoastaan hengelliseen runouteen, vaan siitä tuli myös alkuun niukan maallisen runouden piirre. Sittemmin maallistenkin arkkiveisujen kieli saattoi olla hyvin loppuheittoista. Jo 1700-luvun suomalaisen kulttuurin keskeisin hahmo, Turun Akatemian Rooman kirjallisuuden ja kaunopuheisuuden professori Henrik Gabriel Porthan varoitti tutkimuksessaan *Suomalaisesta kansanrunoudesta* (1768) runontekijöitä liiallisesta sanojen lyhentelystä.

Ei mitenkään saa mielin määrin sanojen suhteen menetellä sekä taajaan katkomalla ja supistamalla j. n. e. niitä muunnella. Väärässä ovat siis Petraeus ja Martinius – – väittäessään, että riimien sepittäminen kielessämme senvuoksi on helppoa, että se sallii tavuitten lyhentelemistä runonteossakin. Kenties tämmöinen vapaus vähemmän loukkaa Turun murteeseen tottuneita, jotka jokapäiväisessäkin puheessa mielellään runsaasti käyttävät poisheittoja (elision). Mutta muu ja samalla suurin osa kansaa, joka ääntää varsin selvään ja lausuu sanat hitaanlaisesti, ei hevillä salli yhtäkään tavuuta poistettavaksi, eritoten runoissa. Mitä taas siihen tulee, että etevämmätään runoilijamme eivät joka paikassa ole voineet pysyä tästä vallattomuudesta vapaina, niin pitäisi sen johdosta pikemmin heidän puolestaan pyytää anteeksi kuin heitä kehua ja asettaa esikuviksi. (Porthan 1768/1930: 106–108.)

Porthanin kuoltua vuonna 1804 nämä ajatukset välittyivät hänen oppilaittensa F. M. Franzenin ja Jakob Tengströmin kautta uudelle suomen kielen kehittäjien sukupolvelle. Tämän keskeisiksi edustajiksi nousivat sittemmin lähinnä kirjailijanimellään Jaakko Juteini muistettu Jacob Judén (1781–1855) ja kielentutkijana ansioitunut Gustav Renvall (1781–1841).

Porthanin ajatusten kaikuja on Juteinin vuonna 1816 julkaisemassa vihkosessa *Anmärkningur uti finska skaldekonsten*, jonka hän liitti myöhemmin kirjoittamansa kieliopin (Judén 1818) yhteyteen. Vihkosen luvussa *Om friheten vid Ord-skrifningar i Poësie* Juteini (1818: 130) tarkastelee mahdollisuuksia käyttää erilaisia lyhennemuotoja runoissa.

Att uti poësie för mycket stympta språket, förråder Poëtens svaga och ouppodlade talent. Men ingen ting degraderar mera poësiens värde, än att tvinga in ord uti versen, i synnerhet blott för rimmets skull. Dock är vissa friheter tillätliga, genom hvilka man vid svårare tillfällen liksom hjälper sig fram på den poetiska banan.

Loppuheittoa Juteini (1818: 132) sallii käytettävän silloin, kun seuraava sana alkaa vokaalilla (että *olis' otollinen / esi-merkiks' elämässä*), mutta ei konsonantilla alkavan sanan edellä (*luvalliseks' luuli työnsä / Hyvän tapaiseks' tulisi*) eikä missään tapauksessa säkeen lopussa (*koki tulla korkeammaks'*). Juteini (1818: 133) tosin sallii loppuheiton konsonantinkin edellä kahden

samanlaisen konsonantin jäljessä, kunhan toinen tällaisista konsonanteista jätetään tällöin kirjoittamatta: (*Heill' on onni hembeämbi / ilol' vielä viljel-dävä*). Kaikkia tällaisia vapauksia tulisi runoilijan Juteinin mukaan käyttää kuitenkin mahdollisimman säästeliäästi. Vielä jyrkemmin loppuheittoon tuli suhtautumaan Renvall, josta tuli seuraavan virsikirjauudistuksen keskeinen asiantuntija.

Virsikirjan uudistus ja Gustaf Renvall

Uskonpuhdistuksen 300-vuotisjuhlavuonna 1817 arkkipiispa Jakob Tengström asetti suomalaista virsikirjaa uudistamaan komitean. Tämän jäseninä olivat tuomiorovasti Gustaf Gadolin (varapj.), professori Jakob Bonsdorff, professori Henric Snellman, professori Johan Wallenius, kirkkoherra Elias Lagus, apulaisprofessori Gustaf Renvall. Kirjeenvaihtajina toimivat lisäksi kirkkoherrat J. A. Cleve, J. Molander, M. Gottlund ja E. Rosenback. Virsirunoilijana ansioitunut Lagus kuoli jo vuonna 1819 ja hänen tilalleen tuli ensin rovasti B. J. Ignatius ja sitten kirkkoherra Carl Helenius. Komitean jäsenistä suomea osasi puheenjohtajan lisäksi kunnolla vain Renvall. Tengstömin omaakin suomen taitoa on kritisoitu, mutta virsien varsinainen runollinen muotoilu jäi hänen vastuulleen, kielellisen viimeistelyn jäädessä Renvallin tehtäväksi. (Penttilä 1931: 7–19.)

Ajatuksiaan virsikirjan uudistamisesta Renvall julkaisi parisessa artikkelissa jo varhain. Mnemosyne-lehdessä 1819 julkaisemassaan kirjoituksessa *Något om Språket i Finska Psalmboken* Renvall katsoo virsien kielelliseksi perusheikkoudeksi sen, että ne on laadittu loppu- ja sisäheiton ja supistumien äärimmäisen lyhyeksi katkomalla kielellä, jonka pohjana on ollut Turun seutujen murre, mutta jonka kirjallinen käyttö on johtanut vielä tätäkin paljon lyhenteisempään kieleen (*syndyn 'syndynyt', ansait 'ansaitsevat', äl 'älä', läs 'läsnä', oll 'ollut'*, jota on toisinaan on jo vaikea ymmärtää (*Ann Jumal meil et käskyis teil / Andex ann minull syndin*). Virsien kieli tuli Renvallin mukaan saattaa samalle tasalle kuin millaiseksi muukin kieli oli nimenomaan raamatunsuomennoksissa kehittynyt, sillä Renvallin mukaan kaiken hengellisen kielen tulisi olla samanlaista, oli sitten kysymys Raamatusta, saarnoista tai virsistä. Samojen muotojen tulisi siis olla käytössä niin mitallisessa runoudessa kuin proosassakin.

Vähäisen taiderrunouden Renvall sivuuttaa ja viittaa kansanrunoissa käytettävän tavallisesti savon murretta. Erikseen Renvall tosin korostaa jo Juteinin osoittaneen, että virsiäkin voi kirjoittaa tarvitsematta turvautua lyhennettyihin muotoihin. Juteinin v. 1816/1818 pohdintoihin Renvall ei poikkeuksia sallivina kuitenkaan viittaa, vaan Juteinin v. 1817 julkaisemaan *Vilpittömiä kirjoituksia* -virsikokoelmaan. (Renvall 1819a: 61–63.)

Myöhemmässä kirjoituksessa *Om rimslutet i Finsk vers* Renvall (1819b: 65–67) tiukentaakin loppuheiton ehtoja. Renvall sallisi ainoastaan yksittäisten sananloppuisten vokaalien loppuheiton ja vain silloin, kun seuraava sana alkaa vokaalilla, ei siis koskaan konsonantin edellä tai säkeen lopussa. Pitkien vokaalien tai diftongien, saati kokonaisten tavujen, jättämistä pois Renvall ei sen sijaan lainkaan hyväksy. Virsikirjakomitea asettui kannattamaan loppuheittoa voimakkaasti rajoitettavaa kantaa, mikä näkyi

sen järjestämissä uusien virsien kirjoituskilpailuissa ääneen lausuttuna tavoitteena etsiä nimenomaan runoja, joissa tällaisia lyhentymämuotoja olisi käytetty mahdollisimman vähän (Penttilä 1931: 55–56).

Monet pitivät kuitenkin mahdottomana kirjoittaa virsirunoutta ilman loppuheittoisia muotoja. Merkittävin näistä virsikirjakomitean kriitikoista oli Gustaf Avellan (1785–1859), virkamieheksi tähdännyt, mutta perintötalon isännäksi päätyneet kielellisiä kysymyksiä harrastanut saksalaisen runouden suomentaja. Virsikirjakomitealle lähettämässään mietinnössä Avellan tarkentaa oman murteiden tuntemuksensa pohjalta tuntuvasti loppuheittoa aiemmin esitettyjä rajoituksia ja esittää loppuheittoa useissa tapauksissa sallittavaksi jo jambimitan kirjoittamisen helpottamiseksi. (Penttilä 1931: 58–63.)

Renvallin (1830) osin jo 1810-luvulla laadittuun mietintöön pohjautuvassa runousopissa *Välmenta råd för Finska Psalm-Författare* loppuheittoa suhtaudutaan vielä torjuvammin kuin hänen 1810-luvun lopun kirjoituksissaan (Penttilä 1931: 54). Avellanin (1831) laadittua teoksesta laajan, loppuheiton käytölle myönnytyksiä vaatineen arvostelun Renvall (1832) kirjoitti tälle pitkän vastineen, jossa loppuheitto ei saa juuri mitään armoa. Renvallin mielestä loppuheitto on paitsi kielen rakenteen vastainen hävittäessään sanoille tyypilliset päätteet, myös tarpeeton ja hyödytön, koska ilmeikään virsiä voidaan kirjoittaa (paitsi jos jambiin halutaan nousutahti). Vähäisetkin myönnytykset olisivat vaarallisia, koska näistä kuitenkin alettaisiin livetä ja loppuheiton käyttö alkaisi jälleen laajeta.

Renvallin näin jyrkkä kanta näyttää myöhemmin 1830-luvulla kuitenkin lievenneen, sillä vuonna 1836 viimein julkaistuissa *Uusissa Virsissä* loppuheittoa tavataan yksikön 2. p:n possessiivisuffiksissa (esim. *lapses*), yksikön 3. p. konditionaalissa (*sois*), supistumaverbien yks. 3. p. preesensissä (*makais*; tästä ja edellisestä muotoryhmästä on käytössä myös harvinaisempia vokaaliloppuisia muotoja) sekä imperatiivin mon. 2. persoonassa (*kiiruhtakaat*) (Penttilä 1931: 49–50). Loppuheittoa on siis aivan samoissa muodoissa kuin Uusien Virsien ilmestymisaikaan vielä käytössä olleessa, vain vähän korjaillussa Lizeliuksen vuoden 1758 raamatunsuomennoksessa.

Renvall oli päässyt siis tavoitteeseensa, että hengellisen kielen tuli olla muodoiltaan samanlaista sekä proosassa (eli Bibliassa) että runoudessa (eli virsikirjassa). Itse asiassa Renvall oli päässyt vielä vähän pitemmällekin, sillä hänen virsissään myös possessiivisuffiksit ja yksikön 3. persoonan muodotkin ovat osin *i*-loppuisia. Penttilä (1931: 50) on joutunut toteamaan, että lähes 100 vuotta myöhemmin käytössä olleessa virsikirjassakaan loppuheittoa ei ole näin vähän. Renvallin aikaisten reaktiot olivat kuitenkin hämmentyneitä: olivatko *Uudet Virret* enää virsiä vai näiden proosaversioita? Tähän epäilyyn lienee vaikuttanut Renvallien omien virsien epärunollisuus.

Murteiden taistelu ja kirjasuomen loppuheiton kehitys

Uusien virsien vastaanoton kannalta ongelmallista oli, että suomen kieli oli ollut radikaalissa muutosvaiheessa koko sen ajan (1817–1836), jonka

virsi- ja runokomitea oli vaatinut. Juuri näihin vuosiin ajoittui kiivain vaihe ns. murteiden taistelua, itämurteiden pyrkimystä saada oma vaikutuksensa kehittyvään kirjakielen. Runokielen kehitykseen vaikutti etenkin se, että 1800-luvun kirjasuomen itämurteistuminen lähti pitkälti liikkeelle vanhan kansanrunouden julkaisemisen käynnistymisestä 1810-luvun lopulla. Tämän työn aloittivat Carl Axel Gottlund ja Sakari Topelius vanhempi, sitten mukaan tuli Lönnrot – kumpakaan jälkimmäistä neuvoi Carl Niklas Keckman. Juuri vanhojen kansanrunojen julkaiseminen nosti itämurteisen ja kalevalamittaisen runouden esille. Samalla kalevalamittan omat rakenteelliset piirteet alkoivat myös vaikuttaa kirjakielen äännerakenteeseen myös loppuheiton merkinnän osalta (Lauerma 2004: 156.). Loppuheiton asema kirjakielissä alkoi 1830-luvulta muutenkin muuttua, kun kirjasuomen kehitykseen alkoivat vaikuttaa pohjoisimmat murteet, alkuun ennen kaikkea Oulun seudun ja Kainuun murteet, joille *isi*-loppuisten verbi- muotojen ja *si*-päätteisen possessiivisuffiksin loppuheitto oli alun perin vierasta (Lauerma 2012: 47–48).

1830-luvun puolivälissä ilmestyi peräkkäisinä vuosina kolme varhaisnykysuomen kehitykseen syvimmin vaikuttanutta teosta. Vuonna 1834 julkaistiin yliopiston ensimmäisen suomen kielen lehtorin Carl Nicklas Keckmanin Zschokke-suomennos *Kultala* (SKST 1). Samassa sarjassa ilmestyi 1835 Kajaanin piirilääkäri Elias Lönnrotin koostaman *Kalevalan* I. laitos (SKST 2). Vuonna 1836 julkaistiin Oulussa postuumisti Alavieskan kappalaisen Klaus Kemellin Tuomas Kempiläinen -suomennos *Kristuksen seuraamisesta*. Näistä teoksista lähtee liikkeelle kehitys, joka johtaa meidän tuntemamme kaltaisen nykysuomen syntyyn. Tämä kehitys johtaa myös loppuheiton lähes täydelliseen katoamiseen kirjasuomesta, sillä taustaltaan pohjoismurteisten Keckmanin ja Kemellin teoksissa loppuheittoa on hyvin vähän, puhumattakaan runomuotoisesta *Kalevalasta* (1835), joka on samalla merkittävin välietappi siinä prosessissa, joka alkoi kun vanhaa kansanrunoutta alettiin editoida julkaistavaksi 1810-luvun lopulta alkaen.

Kun toisaalta kalevalamitalle, toisaalta pohjoismurteille vieras loppuheitto alkoi väistyä kirjasuomesta myös niistä muotoryhmistä, jotka useimmissa murteissa olivat loppuheittoisia, runouden loppuheittoiset muodot jäivät entistä tukalampaan asemaan. Nieminen (1913: 20) on luonnehtinut konsonanttia edeltävän ja säkeenloppuisen loppuheiton jääneen pikemminkin Kalevalaa edeltävän runouden piirteeksi, joskin hänellä on joitain tällaisia esimerkkejä vielä 1850-luvulta. Murteiden taistelun jälkeen runsas loppuheiton käyttö ei herättänyt epäilyksiä ainoastaan kirjoittajan runoteknisten taitojen puutteesta, vaan tällaiselle lankesi historiasta välittömästi myös vanhan ja vanhentuneena pidetyn, degeneroituneiksi katsottujen läntisten murteiden suosimisen varjo. Tätä korosti se, että murteiden taistelun lopulta vaimentaneessa Renvallin (1837) kompromissiehdotuksessa runous oli tavallaan paalutettu itämurteisen kielenkäytön puolelle, kun (kansan)runouden annettiin jäädä *d*:ttömäksi. Tämä piirre, joka ei omana aikanaan ollut siis mikään arkaismi, omaksuttiin 1800-luvun myöhempään taidurunouteenkin (Nieminen 1913: 30–31).

Murteiden taistelun aikakausi oli siis onnistunut tehokkaasti arvotamaan murteet. Parhaimpia olivat savokarjalaiset murteet, kunhan näitä ei erehdytty käyttämään sellaisinaan, vaan äänneellisesti yleiskielistettyinä. Huonoimpia olivat taas lounaismurteet, joiden lyhentyneisyys ja runsaat lainat saivat epäilemään näiden joutuneen liian voimakkaan ruotsin vaikutuksen kohteeksi. Pahnanhimmiksi jäivät Uudenmaan murteet, joissa oli monia lounaismurteiden vieroksuttuja piirteitä, mutta joiden tukena ei ollut varhaisen kirjallisen käytön perinnettä, kuten Turun seudun murteilla.

Aleksis Stenvallin debyytti ja Ahlqvistin loppuheiton kritiikki

Vuonna 1860 Julius Krohnin toimittamassa *Mansikoita ja Mustikoita* -albumissa kahdella runolla kirjailijana debytoinut Aleksis Stenvall sai heti tuoreeltaan moitteita käyttämästään kielestä ja sen loppuheittoisuudesta. Hiukan tunnustustakin nimikirjaimilla A. O. esiintynyt August Ahlqvist (1861: 18) antoi toiselle arvostelemistaan runoista.

Nimimerkki I:n kappale ”Kaunisnummella” on vähäinen, vaan ”Unelman” sisällys on runollinen. Kieltä ei näy tämän kirjoittaja kuitenkaan vielä tuntevan. Hän leikkelee nim. sanoja niinkuin äkkinäinen nauriin-listijä nauriita. Lukiessasi hänen teoksiansa luulisit, ett’ei Suomella ole kirjallista kieltä, ei kieli-oppia eikä sääntöjä, vaan että Uusmaan poikkinainen ja törkeä murre nyt on korotettu kirja-kieleksi. Jos hra I mielii kukoistaa Suomalaisessa kirjallisuudessa, niin oppikoon kieli-opista ja muusta kirjallisuudesta, kuinka Suomen kieli on kirjoitettava. Sitten laulakoon niin, että vaarat raukuu!

Vuonna 1860 julkaisemissaan runoissa Kivi (vrt. 1951: 3–6) on käyttänyt loppuheittoisina runsaasti etenkin inessiiviä, elatiivia, adessiivia ja ablatiivia, mutta myös translatiivia ja partitiivia, possessiivisuffikseja (etenkin yks. 3. p. *ns.*-muotoja, mutta myös *impein*-tyyppisiä yks. 1. p. muotoja), yksikön 3. persoonan imperfekti- ja konditionaalimuotoja, *sti*-adverbeja ja joitain muitakin muotoja (*oil’ ’oli’ hämär’ ’hämärä’*). Kiven loppuheittoisten muotojen taustalla on Nurmijärven etelähämäläinen murre. Useimmissa suomen murteissa loppuheittoisina tavataan tiettyjä possessiivisuffikseja (etenkin yksikön 2. persoonan *s*-loppuisia muotoja) ja verbimuotoja (ainakin konditionaalien yksikön 3. persoonan *is*-loppuisia muotoja). Nurmijärven murteessa yleisesti loppuheittoisia ovat myös (etenkin kolme- ja useampitavuisista sanoista muodostetut) partitiivi, essiivi, inessiivi, elatiivi, adessiivi ja ablatiivi (kaksitavuisista huom. myös *siäl, tääl, tuäl*). Loppuheittoisia ovat myös lukemattomat partikkelit (esim. *mis, täs, sil, tol, sii(n), niit, näit, sit, tät; et, juur, kans, kii(n), koht, kyl, mut, pal, sit, viäl, ympär*), vaikka vaihtelua tavataan näissäkin (Itkonen 1989: 347–348).

Kiven käyttämissä muodoissa oli silti monia sellaisiakin, jotka eivät olleet vieraita Oksasen omille varhemmille runoillekaan (joissa tavataan mm. *onnestain, kohtalois*, jopa *oil- ’oli’* -tyyppistä metateesia, Nieminen 1913: 23). Etenkin paikallissijojen laaja loppuheittoisuus oli kuitenkin Oksaselle vierasta. Oman näkemyksensä loppuheiton rajoista Ahlqvist on esittänyt väitöskirjassaan *Suomalainen runous-oppi kielelliseltä kannalta*

(1863). Ahlqvist esittää, että ”heittoa tulee nykyisessä runoudessa käyttää yhtä varovasti kuin [kansan-]runossa eikä yli niiden rajojen” (s. 92), toisin sanoen vain vokaalien edellä (s. 31–32). Ahlqvistin (s. 92) mukaan ”tavallisin heitto on se, kuin *a* tahi *ä* sanan lopusta katoa seuraavaisen sanan ääntiön edessä, joka silloin tavallisesti on *o*, *u* eli *ö*, *y*, *e*”, kun taas ”harvemmin heittyy *ä* *i*:n edessä, harvoin heitetään *i* *o*:n ja *e*:n edessä, vielä harvemmin *i* *i*:n edessä ja suuri vika olisi *o* heittää *o*:n edellä pois”; ”aivan kelvotoin” ratkaisu on jättää vokaali pois muodoista, ”joita seuraa näkymätöin kerake, loppu-hengähdys: *ann*’, *tul*’, *kuul*’, *sinn*’, *tänn*’, *hyväst*’, *kauniist*’, *menn*’, vaikka ”tältäkin kohdalta ovat virret *Suomalaisessa Wirsikirjassa* tehdyt juuri kuin kielen pilkaksi, lukijan kiusaamiseksi ja ylhäisen aineensa likaan painamiseksi”. Ahlqvistin muotoilemien sääntöjen valossa voi olettaa, että häntä on Kiven runoudessa ärsyttänyt etenkin loppuheiton suruton käyttö myös konsonanttien edellä ja säkeiden lopussa.

Kanervalan loppuheitto ja Suonion kritiikki

Vuonna 1866 Kivi julkaisi omalla kustannuksellaan runokokoelman nimeltä *Kanerval*. Kivi oli selvästi varautunut tämän runojen loppuheittoisuuden tulevan herättämään kritiikkiä, sillä hän on kirjoittanut teokseen puolen sivun mittaisen yksinomaan loppuheittoon keskittyvän esipuheen. Tässä hän aluksi varoittaa, että ”lukija on näissä runoelmissa kohtaava useita päätelyhennyksiä, joita tähän asti kirjakielellä ei osittain liene ollenkaan – osittain on säästävää käytetty, ja silloin aina lyhennysmerkillä, mutta tässä ilman, ja joita hän sentähden aluksi ehkä oudoksuneet”. Kivi ilmoittaa käyttäneensä tällaisia muotoja, koska ne ovat ”ainakin Etelä-Suomessa” ominaisia puhekielelle ja koska tällaisten avulla kieleen saadaan lisää etenkin yksitavuisia muotoja, joita kieli Kiven mukaan tarvitsee ”voidaksensa keveämmästi liikkua vaihtelevaisissa, uudemmissa runomitan laaduissa”.

Kiven loppuheittoisina *Kanervalassa* käyttämät muodot jakaantuvat yllättävän moniin muotoryhmiin, joiden yleisyydessä on tosin suuria eroja. Loppuheittoisista muodoista yleisimpiä ovat ulko- ja sisäpaikallissijat (adessiivi 31 %, inessiivi 25,3 %, elatiivi 7,5 % ja ablatiivi 3,8 %), joita on yhteensä yli kaksi kolmasosaa (67,6 %) runoelman kaikista 709 loppuheittoisesta muodosta. Tavallisia ovat myös 3. persoonan *ns*-possessiivisuffiksit (11,6 %), *st*-loppuiset adverbit (4,1 %) ja muut loppuheittoiset partikkelit ja konjunktiot (3,5 % muodoista). Harvinaisempia ovat nominatiivi (2,5 % lähinnä *i*-vartaloisista sanoista), partitiivi (2,4 %, etupäässä *s/nen*-vartaloista ja eräistä persoonapronomineista) ja translatiivi (1,8 %). Loppuheittoiset yksikön 1. ja 2. persoonan possessiivisuffiksit (2,1 % ja 1,7 % muodoista) ovat muutamain poikkeuksin *in*, *is* -loppuisia. *is*-loppuiset yksikön 3. persoonan imperfekti- ja konditionaalimuodot eivät ole kovin tavallisia (yhteensä 1,6 %), imperatiivin mon. 2. persoonan muotoja on niukasti (0,7 %) ja alun perin loppukahdennuksellisten muotojen lyhentymät ovat yksittäisiä (yht. 0,4 %). Joitain esimerkkejä (sivunumerot viittaavat ensipainokseen Kivi 1866, yleisimmistä muodoista on mainittu vain jokin säe):

Nominatiivi: *ankar* 2, *sankar* 57; *yks* 53, *kaks* 3; *kaik'* 55, *laps* 8, *puol-yön* 30, *täys* 42; *nuorukain* 41

Partitiivi: *heit* 3, *hänt* 2, *teit'* 55; *kuningast* 3, *lapsukaist* 8, *juhlallist* 52; *tannert* 42, *sydänt* 46

Translatiivi: *ainiaaks* 16, *asunnoks* 55, *iloks* 13, *miks* 31, *tuskalliseks* 18

Inessiivi: *Kaikki sumus, sekamelskas kiirii* 48; *Lintujen laulaes* 5

Elatiivi: *Kun sydämmeni tunteist kummallisist* 52

Adessiivi: *otsal vakaal, suulla hymyvä* 18

Ablatiivi: *kanervaiselt kankahalt* 35

Yksikön 1. p. px: *aatoksissain* 39, *kartanostain* 56, *ohauksein* 53, *silmäin* 46; huom. myös *äitin* 13

Yksikön 2. p.px.: *autuutes* 13, *päälles* 28, *syämme* 50; huom. *poikas* 57, *virttes* 8

Yksikön ja monikon 3. p. px: *Tuliluikku kainalossans / Metsän saalis laukussans* 37

Yksikön 3. p. imperfekti: *oil* 51, *katos* 18

Yksikön 3. p. konditionaali: *johdattais* 13, *uhkais* 10, *sois* 15

Yksikön 2. p. imperatiivi: *ompe* 13

Monikon 3. p. imperatiivi: *poistukaat* 56, *peittäkää* 55

Kielteinen preesens: (*ei*–) *tul* 10

sti-adverbit: *Otsa wälkähteli kirkkahast / Kiharans hän kiireest palmikoitsi* 15

Muita taipumattomia muotoja: *ain* 6, *alat* 42, *koht* 51, *tok'* 22; *kans* 27, *ympär* 2; *mut* 32, *kosk* 1; liitepartikkeli *enp'* 55

Vaikka osa loppuheittoisina käytetyistä muodoista on hyvin harvinaisia, kokoelmalle leimaa antavaksi piirteeksi jää paitsi sen runsas loppuheittoisuus, myös se, että että *Kanervalassa* on käytetty loppuheittoisina myös muotoja, joita proosassa ei ollut totuttu näkemään loppuheittoisina vuosisatoihin eikä runoudessakaan vuosikymmeniin, vanhalle kannalle jäänyttä virsi- ja arkkirunoutta lukuun ottamatta. Poikkeavaa vaikutelmaa korostaa, että silloisessa kirjakielessä osin vielä käytössä olleet (yksikön 2. p. possessiivisuffiksin ja monikon 3. p. imperfektin ja konditionaalin) *is*-loppuisiksi heittyneet muodot ovat *Kanervalassa* hyvin harvinaisia, etelähämäläisen loppuheittoiset ulkopaikallissijat sen sijaan kaikkein tavallisimpia. Lähes kaikille muillekin Kiven loppuheittoisille muotoryhmille on osoitettavissa malli jo Nurmijärven murteesta, loppukahdennuksen vuoksi vokaaliloppuisina säilyneitä yksikön 2. p. imperatiiveja ja kielteisen preesensin muotoja lukuun ottamatta.

Esipuheessaan Kivi on hakenut *Kanervalan* laajalle loppuheittoisuudelle tukea myös Lönnrotin (1865) virsivalikoimasta, jossa monia muotoja on käytetty loppuheittoisina, vieläpä ilman heittomerkkiä. Kivi myöntää Lönnrotin menetelleen näin ”toki harvemmin” kuin hän *Kanervalassa*,

mutta Lönnrotin esittelemää tapaa käyttää samoja muotoja vuoroin loppuheitteinä, vuoroin vokaaliloppuisina hän silti lämpimästi mainostaa. Tämä muodostui myös Kiven omaksi ratkaisuksi. Vaikka esipuheessaan Kivi korostaa uskovansa, että juuri loppuheittoisten muotojen käyttö tulee kirjakielessä tulevaisuudessa lisääntymään, loppuheitteinä esiintyvistä muodoista on *Kanervalassa* käytetty aina myös vokaaliloppuisia variantteja, monikon imperatiivimuotojen kaltaisia hyvin harvinaisia muotoja lukuun ottamatta. Myös heittomerkestä Kivi (suurimmaksi osaksi) luopui (vrt. Laitinen 2002: 111).

Kivi haki ratkaisuilleen tukea myös suoraan Lönnrotilta, jolle hän lähetti kappaleen *Kanervalaa* heti sen ilmestyttyä. 25. marraskuuta päiväämässään saatekirjeessä Kivi kertoo keskustelleensa loppuheitosta myös tukijansa Fredrik Cygnaeuksen kanssa. Tämä oli ”senkaltaiseen kielenkäyttöön taipuva” ja vakuuttunut, että ”suomen kielen täytyy lyhennellä sanojansa päästäksensä korkeammille runouden kukkuloille”. Näin Kivikin kertoo ajatellessaan jo kouluajoistaan asti. Cygnaeus kumminkin oli kehottanut kääntymään asiassa suomen kielen varsinaisen auktoriteetin puoleen ja siksi Kivi kertoo nyt pyytävänsä Lönnrotin henkilökohtaista mielipidettä ja neuvoja. (Kivi 2012: 245–246.)

Lönnrotin mahdollinen vastaus Kivelle ei ole säilynyt, mutta koska Kiven saamista kirjeistä on tallella vain muutamia, tästä ei voi päätellä, vastasiko Lönnrot Kivelle vai ei. Maineestaan tarkkana miehenä Lönnrot ei kuitenkaan välttämättä ilahtunut, että Kiven kaltainen aloitteleva kirjailija pyrki häneen tukeutuen etenemään kiistoja herättäneessä kielellisessä kysymyksessä entistä radikaalimpaan suuntaan.

Kiven runojen loppuheittoisuus ja myös hänen Lönnrotin (1865) ratkaisuista etsimänsä tuki saikin pian osakseen ankaraa kritiikkiä *Kanervalasta* nimimerkillä Suonio arvostelun kirjoittaneelta Julius Krohnilta. Kirjallisessa Kuukauslehdessä (1867) julkaisemassaan arvostelussa Suonio (s. 19) luonnehtii *Kanervalaa* kokonaisuudessaan pettymykseksi, jossa ei soitto soitolle ylene, Kivi ei Kivelle tunnu; Kiven näytelmien omituista ja uutuuksillaan viehättävää henkeä Suonio ei löydä kuin parista runosta (”Karhun-pyynti” ja ”Mies”), joissa *kuningatar ryysyjenki läpi loistaa*. Suonio katsoo runojen olevan täynnä muodollisia puutteita ja kielivirheitä. Kielivirheiden jälkeen Suonio siirtyy kritisoi-maan riimin puutetta ja paikkaa runoissa ja siirtyy sitten arvostelemaan runomittaa, jonka vaihtelevuudella hän arvelee Kiven pyrkineen kompensoimaan loppusoinnun puutetta. Tästä hän päätyy arvostelemaan Kiven käyttämiä loppuheittoisia muotoja. Suonio analysoi Kiven tulkinneen väärin Lönnrotin vanhojen virsirunojen editoinnin yhteydessä esittämät ajatukset:

Muun kankeuden lisäksi tulee vielä, että sanat ovat yhtä armottomasti katkaistut ja työstetyt kuin vanhassa virsikirjassamme. Tekijä tätä tapaa oikein puolusteleekin esipuheessaan, turvaten muka niin vahvan kilven kuin Lönnrotin sanain taakse. Mutta mitä Lönnrot sanoillaan oikeastaan on tarkoittanut, sitäpä herra Kivi ei olekaan ymmärtänyt. Ne nähtävästi eivät tarkoita mitään muuta kuin oikokirjoitusta, että nimittäin sanoja lyhentäessä ei tarvitsisi panna lyhennysmerkkiä. Lönnrotin virsissä, joiden loppuun liitetyissä muistutuksissa mainitut sanat löytyvät, ei näet tapaa paitsi juuri harvoin muita lyhennyksiä kuin mitä yleiseen pidetään luvallisena, nimittäin

äänekkään edellä. Ne lyhennykset eivät voi kankeutta vaikuttaa ja niihin on vanhassa kansa-runoudessammekin esikuvia. Jos Lönnrot virsissään toisinaan on tämän luvallisen licentia poetican rajan yli poikennut, niin on siihen tainnut olla syynä, että oli kovin vaikea, milt'ei mahdoton saada kaikki katkainaiset sanat raivatuiksi noista parannettavista virsistä – –. (1867: 20.)

Suonio fokusoi Lönnrotin ajatukset ortografisiksi ja korostaa hänen käyttämiensä muotojen pysyvän loppuheittoisuudestaan huolimatta yleisesti hyväksytyissä metrisissä rajoissa, sivuuttaen näin Lönnrotin esittämät variaatiota sallivat ajatukset. Kiven esittämää ajatusta loppuheiton tulevasta yleistymisestä Suonio yllättäen ei täysin tyrmää. Hän kritisoi kuitenkin loppuvokaalin heittymistä konsonantin edellä ja tämän tuottamia konsonanttiyhtymiä.

Hra Kivi ennustaa sen ajan tulevan, koska Suomen kieli sekä tavallisessa puheessa että kirjoissa on lyhentävä sanansa sillä tavalla. Se on mahdollista, luultavaa; mutta silloinkin kaikki runoilijat, joilla on soinnuille herkkä korva, karttanevat semmoisia kuin esim. *kullast*, *krysoliteist* (s. 9), *luolist kaikuu* (s. 12), *vuorilt' kiljuu* (s. 29) y. m. Vaikka kuinka silloin käyneekin, niin nyky-ajan kirjailijain täytyy nyky-ajan Suomea käyttää, jos tahtovat että nyky-ajan suomalaiset lukisivat heidän teoksiaan. Tätä nykyä puhutaan tuota katkonaista murreta ainoasti kapeassa rantaliepeessä, ei koko Etelä-Suomessakaan, niinkuin Kivi väärin väittelee. Ja murteellista kieltä saa kaikkein vähimmin runoudessa käyttää, jonka puheena pitää olla kirjakielen hienoin, ylevin laji. (1867: 20.)

Silloisen kirjakielen kannalta murteellisuuksiksi tulkittavien muotojen käyttöä runoudessa Suonio ei ymmärrä, vaan hän asettaa murteellisuuksia ja lyhentyä karttaneen Runebergin Kivelle esikuvaksi.

Miltäpä kuuluisi, jos Runeberg ruotsinkielisten rantalaistemme tavalla olisi käyttänyt tuommoisia ihania sanamuotoja kuin esim. ja *bega mej ti spring*, *ti löp* j.n.e. Eipä hän ole käyttänyt kaikkia niitäkään lyhennyksiä, jotka ovat yleiset sivistyneessäkin Ruotsin puheessa esim. *sa* (sade), *sku* (skulle) y.m. Hänessä on, näet, ollut se oikea kauneus-aisti, että on tietänyt runottaren kadottavan kaiken suloutensa, jos se kielen-opettajaksi, guvernantiksi rupeaa. (1867: 20–21.)

Suonio katsoo Kiven vaarantavan uransa liiallisella kielellisellä originaaliudella:

Se on aina mitättömän pikku-hengen tunnusmerkki, kun pyytää vähäisissä, mitättömissä asioissa tavallisesta poiketa, ja herra Kivellä, luullakseni, on tarpeeksi omituisuutta itse runolahjassaan, ettei hänen tarvitse koettaa kummastuttaa lukijoitansa erinomaisuuksilla kielessä ja runopuvussa. (1867: 21.)

Yrityksen muuttaa omin päin kirjakielen vakiintunutta käytäntöä Suonio leimaa naurettavaksi, murrekirjailijan kohtalon puolestaan kovaksi.

Jos joku sivistyneeseen seuraan, missä kaikki muut ovat frakissa, tulisi hännättömässä tröijyssä, moittien tavallista pukua liian pitkäksi, ja ennustaan että nuot tarpeettomat hännät tulevaisina aikoina varmaankin leikataan pois, niin häntä pidettäisiin houkkana – – . Ja jos joku runoilija antaa runonsa kulkea jonkun nurkkamurteen raivaamatonta louhikkoa myöten, arvelen että kiviä myöten hyppääminen tuopi enemmän voimaa ja urhoutta, niin tavallinen seuraus on, että lukeva yleisö astelee hänen teostensa sivuitse kirjakielen tavallista tasaista tietä myöten. (Suonio 1867: 21.)

Kiven runokokoelmansa johdannossa esittämät perustelut olivat todennäköisesti vain jyrkentäneet hänen runojensa loppuheittoisuuteen

kohdistuvaa arvostelua. Jos kokoelman olisi arvostellut Ahlqvist, kritiikki olisi ollut luultavasti vielä tuntuvampaa, sillä Kiven vetoaminen eteläsuomalaiseen puhekieleen, omaan runomittojen tuntemukseensa ja lopulta vielä Lönnrotiin olivat kaikki punaisia vaatteita Ahlqvistille. Näistä asetelmista ei ollut yllättävää, että loppuheiton väistyminen runokielestä vain jatkui.

Loppuheiton kohtalo myöhemmässä runoudessa

Lähimpinä vuosikymmeninä loppuheitto alkoi väistyä Kiven omista teoksistakin, postuumisti myös hänen runoistaan, joita etenkin B. F. Godenhjelm korjaili Kiven *Valittujen teosten* laitosta varten. Toisen osan esipuheessa Godenhjelm kirjoittaa tästä itse seuraavasti:

Mitä runomittaisiin kappaleisiin tulee, on katsottu soveliaaksi mahdollisuuden mukaan poistaa noita katkonaisia sananmuotoja, joita Kivi runoissaan suosi, vaan jotka loukkaavat nykyajan lukijakuntaa ja estävät niiden kauneuden täydelleen ilmestymästä. (Godenhjelm 1878.)

Kokonaan loppuheitottomiksi Godenhjelm ei runoja toki korjannut, vaan hän tyytyi muuttelemaan runomitan kannalta huonoimpia pitämiään kohtia (vrt. Saarimaan 1934: 300–301, esimerkkejä tästä). Tämä olikin sopuisuudessa 1800-luvun lopun runokielen käytännön kanssa. 1890-luvun alkuun ulottuvasta Niemisen tutkimuksesta (1913: 21–29) käy ilmi, että vuosisadan jälkipuoliskon suomalaisessa runoudessa vokaalien edellä *a:n* ja *ä:n* loppuheitto oli edelleen varsin tavallista, *o:n* ja *ö:n* sen sijaan paljon harvinaisempaa. *i:n* loppuheittoa (joka possessiivisuffikseissa on johtanut *in, is*-loppuisiin muotoihin) on edelleen paljon ja tätä tavataan myös konsonanttien edellä. Muuten loppuheittoa on käytetty konsonantin edellä lähinnä vain silloin, kun pois jäänyttä vokaalia edeltävän ja seuraavan sanan alkukonsonantti on sama, joskin kaksitavuissa usein lausepainotomissa sanoissa, joiden ensimmäinen tavu on pitkä, tällaista myös tavataan, samaten 3. persoonan possessiivisuffiksin yhteydessä. Tätä laajemman loppuheittoisuuden Nieminen (mt. 29) luonnehtii olevan tyypillistä vain ”etupäässä taitamattommille runokielen käyttäjöille” – ja Kivelle.

Loppuheitto siis harvinaistui 1800-luvun lopun runoudessa, muttei kadonnut siitä kokonaan. Runoilijat näyttäisivät siis enimmäkseen omaksuneen jo Porthanin käynnistämän, mutta vasta Ahlqvistin vakiinnuttaman loppuheiton tiukan kodifioinnin. Kuvaavaa on, että vaikka Kiven suuren esikuvan, *Vanhan virsikirjan* tilalle saatiin viimein vuonna 1886 toimitettua uusi virsikirja, tämänkin virsien sallittiin jäädä tuntuvasti loppuheittoisiksi. Proosan ja virsirunouden ymmärrettiin nyt siis voivan muodoiltaan poiketa toisistaan, toisin kuin Renvallin *Uusien Virsien* aikaan 1836.

Proosassa kehitys johti sen sijaan loppuheiton täydelliseen katoon. 1800-luvun jälkipuoliskolla ja 1900-luvun alkupuolella harvalukuiset proosatekstissä vielä mahdolliset loppuheittoiset muotoryhmät vakiinnutettiin vokaaliloppuiksi, taideproosan puhkieläitä jäljitteleviä repliikkejä lukuunottamatta. Tässä prosessissa loppuheitto katosi viimein *Raamatun* kielestäkin. Supistumaverbien yksikön. 3. persoonan imper-

fektimuodot muuttuivat vokaaliloppuisiksi *Bibliassa* 1862, vastaavat konditionaalimuodot *Bibliassa* 1896–1897. Yksikön 2. persoonan possessiivisuffiksit muutettiin lopullisesti vokaaliloppuisiksi *Bibliassa* 1911. (Lauerma 2012: 44–47.) Monikon 2. persoonan *tulkaat*-tyyppiset imperatiivit *Raamattuun* vielä jäivät, lyhentyäkseen *tulkaa*-asuisiksi vasta vuoden 1933 raamatunkäännöksessä.

Runoudessa loppuheittoiset muodot sen sijaan säilyivät. Penttilä (1931: 52–53) on tarkastellut lyhyesti loppuheiton käyttöä 1900-luvun ensimmäisiin vuosiin mennessä syntyneiden runoilijoiden tuotannossa alun perin J. V. Juveliuksen koostaman *Kantele*-runoantologian (2. p. 1927) pohjalta. Tähän sisältyvissä runoissa nominatiivia tavataan loppuheittoisena enää joissain leksikaalistuneen oloisissa tapauksissa (*jok'*, *mik'*; *alttar'*, *kaks*, *kaikk'*, *käs'*, *laps*, *yks*, *vuos*), mutta yleisemmin loppuheittoisena tavataan vielä seuraavia muotoryhmiä.

Partitiivi: *jot' toivoit*, *mit' tässä maassa* (Eino Leino)

Translatiivi: *hetkekskään* (Kouta), *miks*

Inessiivi: *varjoss* (V. Juva), *nurkass'* (Larin-Kyösti), *miss'* (Koskenniemi)

Elatiivi: *tuvast' äidin* (Kasimir Leino)

Adessiivi: *niityll' laulaa* (Larin-Kyösti)

Yksikön 1. p. px: *rakkauten'* (Nuormaa)

Yksikön 2. p. px: *kultas'* (Kasimir Leino)

Supistumaverbien yks. 3. p. imperfekti: *tais* (Nuormaa), *läks* (Eino Leino)

Yksikön 3. p. konditionaali: *jois*, *vois* (Kasimir Leino)

Partikkeleita ja konjunktioita: *ain*, *ehk'*, *ens*, *ett'*, *juur' ~ juur*, *kautt'*, *kuink'*, *mut ~ mutt'*, *vaikk'*, *vait ~ vait'*, *viel'*, *yl'*, *ympär'*

Kivelle vielä tyypilliset loppuheittoiset *lt*-ablatiivit ja helposti elatiiviin sekoittuvat *st*-adverbit näyttäisivät väistyneen, samaten muussakin 1800-luvun runoudessa vielä tavalliset 3. persoonan *ns*-possessiivisuffiksit. Loppuheittoa on kuitenkin vielä jäljellä monissa paikallissijoissa ja yksikön 1. ja 2. persoonan possessiivisuffikseissa, *is*-loppuisista imperfekti- ja konditionaalimuodoista puhumattakaan. Myös sellaiset Kiven loppuheittoisina käyttämät nominatiivit kuin *yks*, *kaik*, *kaks* ja *laps*, partikkelit *ain* ja *ympär* sekä konjunktio *mut* ovat olleet 1900-luvun alkuvuosikymmenien runoudessa vielä käytössä.

Vanhan virsikirjan luoman mallin ansiosta runokieleen päässyt (Penttilä 1931: 51–52) ja Kiven kaltaisen kirjailijan kielenkäytön osin tukema loppuheittoisuus siis säilyi runokielessä 1900-luvulle saakka. Kirjasuomi ei kuitenkaan laajemmin palannut loppuheittoisten muotojen kannalle, kuten Kivi itse arveli tulevaisuudessa tapahtuvan. Oma perspektiivimme kirjakielen kehitykseen saattaa kuitenkin olla vielä liian lyhyt. Puhekielessä monet edellä tarkastelluista muotoryhmistä ovat koko ajan säilyneet loppuheittoisina, yksittäisistä muodoista puhumattakaan. Etenkin tiettyjen *i*-loppuisten muotoryhmien loppuheitto on nykypuhekielessä laajaa (Mielikäinen 1991: 44–47). Tältä osin Kiven runokieli on jälleen pikemminkin modernin kuin arkaisoivan tuntuista.

LÄHTEET

- Ahlqvist, August [= A. O.] 1861: "Runouskirjallisuutta." [Arvostelu.] *Mehiläinen*, s. 11–18.
- Ahlqvist, August 1863: *Suomalainen runous-oppi kielelliseltä kannalta*. Helsinki.
- Avellan, Gustaf Adolf 1831: "Recension" [Gustaf Renvall, *Välmenta Råd för Finska Psalm-Författare*, 1830]. *Helsingfors Tidningar* n:o 66, 68 ja 70.
- Godenhjelm, B. F. 1878: "Toimittajan alkulause." Teoksessa Aleksis Kivi, *Valitut teokset II*. SKST 55. Helsinki: SKS.
- Itkonen, Terho 1989: *Nurmijärven murrekirja*. SKST 498. Helsinki: SKS.
- Judén, Jacob 1818: *Försök till utredande af Finska språkets grammatik*. Wiborg:And. Cederwall.
- Kantele. Koulun runokirja. *Valikoima suomalaista runoutta*. 2. p. Porvoo: WSOY 1927.
- Kauppinen, Eino 1936: "Aleksis Kiven kotioloista." *Kirjallisuudentutkijain Seuran vuosikirja IV*, s. 73–107. Helsinki: SKS.
- Kiuru, Silva 2006: "Koko mailm' iloit' mahtaa: vanhan kirjasuomen ja varhaisnykysuomen heittomerkki." Teoksessa Taru Nordlund, Tiina Onikki-Rantajääskö ja Toni Suutari (toim.) 2006: *Kohtauspaikkana kieli: näkökulmia persoonaan, muutoksiin ja valintoihin*, s. 269–285. Helsinki: SKS.
- Kivi, A[leksis] 1866: *Kanervalä. Runoelmia*. Helsingissä: Omalla kustannuksella.
- Kivi, Aleksis 1951: *Kootut teokset*. Neljäs osa. Julkaisseet E. A. Saarimaa ja V. Tarkiainen. Helsinki: SKS.
- Kivi, Aleksis 2012: *Kirjeet. Kriittinen editio*. Toim. Juhani Niemi, Sakari Katajamäki, Ossi Kokko, Petri Lauerma ja Jyrki Nummi. SKST 1397. Helsinki: SKS.
- Laitinen, Heikki 2002: "'Vaan vahva virta vapaa.' Aleksis Kivi Wanhan Wirsikirjan veisaajana." Teoksessa Ilona Herlin & al.: *Äidinkielen merkitykset*, s. 98–113. SKST 869. Helsinki: SKS.
- Lauerma, Petri 2004: "Aluemurre vai murteiden yhdistelmä – keskustelu kirjakielen perustasta 1800-luvun alkupuolella." Teoksessa Katja Huomo, Lea Laitinen & Outi Paloposki (toim.), *Yhteistä kieltä tekemässä. Näkökulmia suomen kirjakielen kehitykseen 1800-luvulla*, s. 136–176. SKST 979. Helsinki: SKS.
- Lauerma, Petri 2012: *Kristityn vaellus varhaisnykysuomen merkinässä. Jakob Johan Malmbergin suomennosten kielellinen kehitys 1800-luvun kirjasuomen murroksessa. Kotimaisten kielten keskuksen verkkojulkaisuja 31*. Helsinki: Kotimaisten kielten keskus. <http://scripta.kotus.fi/www/verkkojulkaisut/julk31/>
- Lehikoinen, Laila & Kiuru, Silva 1998: *Kirjasuomen kehitys. Uudistettu laitos*. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- Lönrot, Elias 1865: *Wanhoja ja Uusia Wirsii Suomalaisen Wirsikirjan korjaamista warten toimittanut ja tärkeimmillä selityksillä warustanut*. Turku.
- Mielikäinen, Aila 1991: *Murteiden murros: levikkikarttoja nykypuhekielen piirteistä*. Jyväskylän yliopiston suomen kielen laitoksen julkaisuja 36. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.

- Nieminen, Kaarlo 1913: *Suomalaisen taiderunouden kielestä viime vuosisadalla (1890-luvulle)*. Vähäisiä kirjelmiä XLIV. Helsinki: SKS.
- Nikkilä, Osmo 1988: ”Agricolan kieli ja teokset loppuheiton valossa.” Teoksessa Esko Koivusalo (toim.), *Mikael Agricolan kieli*, s. 94–110. Tietolipas 112. Helsinki: SKS.
- Ojansuu, Heikki 1909: *Mikael Agricolan kielestä*. Suomi IV:7. Helsinki: SKS.
- Penttilä, Aarni 1931: *Vuoden 1836:n Uusien Virsien kieliasu ja Gustaf Renvall*. Turun yliopiston julkaisuja, sarja B, osa XVI. Turku: Turun yliopisto.
- Petander, K. E. 1885: ”Tutkimus 1642 vuoden Raamatun käännöksen kielestä.” *Suomi* II:18, s. 181–200. Helsinki: SKS.
- Porthan, Henrik Gabriel 1768/1930: ”Suomalaisesta runoudesta.” *Suom. Edv. Rein*. Teoksessa E. N. Setälä, V. Tarkiainen & Vihtori Laurila (toim.), *Suomen kansalliskirjallisuus V. Isonvihan ajasta vuoteen 1809*. Helsinki: Otava.
- Puukko, A. F. 1946: *Suomalainen Raamattumme Mikael Agricolasta uuteen kirkkoraamattuun*. Helsinki: Otava.
- Rapola, Martti 1929: ”Kappale vanhan kirjasuomen historiaa. Yleiskatsaus vokaalien loppuheiton esiintymiseen.” *Virittäjä*, s. 297–306.
- Rapola, Martti 1933/1965: *Suomen kirjakielen historia I*. SKST 197. Helsinki: SKS.
- Rapola, Martti 1945: *Vanha kirjasuomi*. Tietolipas 1. Helsinki: SKS.
- Rapola, Martti 1969: *Johdatus suomen murteisiin*. 3. p. Tietolipas 4. Helsinki: SKS.
- Renvall, Gustav 1819a: ”Något om Språket i Finska Psalmboken.” *Mnemosyne*, s. 61–63.
- Renvall, Gustav 1819b: *Om rimslutet i Finsk vers. Mnemosyne*, s. 65–67.
- Renvall, Gustaf 1830: *Välmenta Råd för Finska Psalm-Författare*. Åbo: C. Ludv. Hjelt.
- Renvall, Gustaf 1832: ”Vänligt genmäle till Recenten af Välmenta råd för Finska psalmförfattare.” *Helsingfors Morgonblad* n:o, s. 37–40.
- Renvall, Gustaf 1837: *Grammatiska uppsatser*. Åbo: Christ. Ludv. Hjelt.
- Saarimaa, E. A. 1934: ”B. F. Godenhjelm Kiven teosten korjaajana.” *Virittäjä*, s. 299–305.
- Savijärvi, Ilkka 1995: ”Finnosta Hemminkiin - vanhimpien suomenkielisten virsikirjojen kielestä.” *Tartu ülikooli eesti keele õppetooli toimetised* 1, s. 190–204. Tartu: Tartu ülikool.
- Sihvo, Hannes 2002: *Elävä Kivi. Aleksis Kivi aikanansa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Suonio [= Krohn, Julius] 1867: Kanervalä [Arvostelu]. *Kirjallinen Kuukauslehti*, s. 19–21.
- Väinölä, Tauno (toimittanut sekä laatinut johdannon ja selitykset) 1995: *Vanha virsikirja. Vuoden 1701 suomalainen virsikirja*. Hengen tie 17. Helsinki: Kirjaneliö.